

Тарас Вихованець

ЯБЛОНОВСЬКІ В ОСТРОЗІ У КІНЦІ XVII-XVIII СТОЛІТТЯХ: ЮРИДИЧНО-ВЛАСНИЦЬКИЙ ВИМІР

*Że tak wielkie i wspaniałe włości
pokupił, że ledwo nie całej substantiej
naszej był Stwórcą i Autorem¹.*

Стародавнє домоначальне місто князів Острозьких, переживши небувале піднесення та розквіт останньої чверті XVI ст.², із початком чергового ступило на шлях повільного занепаду. Чи не найсуттєвішу роль у цьому тривалому процесі зіграв розподіл князівства між двома синами київського воєводи Василя-Костянтина Острозького у 1603 р.³ Столиця «імперії» старого князя розкололася надвоє. «Кожне царство, поділене супроти себе, запустіє. І кожне місто чи дім, поділені супроти себе, не втримаються»⁴.

Між частинами міста ніколи не було кам'яної або дерев'яної межі, як, здається, й формальних заборон на пересування. Тут і надалі функціонували органи самоврядування, діяли цехи, відбувалися ярмарки й торги, трудилися городяни. Не стало головного – єдиного господаря, котрий дбав би про розвиток міста, заможність і добробут підданих. Із родинного гнізда, символу волинської князівської фамілії, Остріг перетворився на пересічний маєток, традиційне джерело збагачення його власників.

¹ Цей вираз належить синам великого коронного гетьмана, краківського каштеляна Станіслава-Яна Яблоновського (Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. – Відділ рукописів (далі скорочення: ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР). – Ф. 103 [Архів Сапіг із Красичина], оп. 1, тека 59, спр. 6820, арк. 3).

² Ковальський Н. Острог как политико-административный, экономический и культурный центр XVI в. // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 52-53; Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576 – 1636). – Київ, 1990; Заяць А. Економічний розвиток Острога в XVI – першій половині XVII ст. // Острозька давнина: Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 32-26 та ін.

³ Ковальський Н. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 2. – С. 113-137; Його ж. Етюди з історії Острога: Нариси. – Острог, 1998. – С. 112-126.

⁴ Єв. від Матвія, 12:25. Цитата за виданням: Біблія, або книги Святого Письма Старого й Нового заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Перекл. І. Огієнка. – Київ, 2003.

Окрім топографічних, соціальних та економічних відмінностей, дві половини міста різнилися й за своїм юридичним статусом: одна частина підлягала праву ординації, або ж майорату⁵, інша була дідичною й переходила до наступного господаря шляхом спадку. Саме ця, неординатська, половина міста під час розподілу родинних маєтків на початку XVII ст. дісталася волинському воєводі Олександру Острозькому. Згодом нею володіли діти князя, в тому числі наймолодша донька Анна-Алоїза, у заміжжі Ходкевич († 1654)⁶. Після смерті цієї жінки спадщину з рук у руки передавали її родичі – Замойські, Вишневецькі, Конєцпольські⁷, аж поки весь комплекс володінь останньої княжни Острозької не поповнив земельний домен великого коронного гетьмана Станіслава-Яна Яблоновського.

Остріг і волость як єдиний злагоджений господарський комплекс почали занепадати ще у XVII ст. Численні поселення на різних умовах відходили до рук дрібної шляхти⁸ й, обтяжені фінансовими записами, не давали бажаних прибутків справжнім господарям. У добу Яблоновських Острозька волость узагалі поділилась на кілька маєткових ключів⁹, що мали різних власників і жили життям, незалежним від «центру». Цей надзвичайно цікавий процес міг би стати предметом окремого розгляду. Ми ж зосередимося на присутності Яблоновських у головному місті князівства – Острозі.

Станіслав-Ян Яблоновський¹⁰. Наприкінці XVII ст. частина Острожчини стала власністю великого коронного гетьмана Станіслава-Яна Яблоновського, який придбав цей маєток у белзького воєводича, серадзько-

⁵ Кулаковський П. Острозька ординація // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія. – Острог, 2010. – С. 314-315; Його ж. Острозька ординація // Енциклопедія історії України. – Київ, 2010. – Т. 7. – С. 687-688; Його ж. Острозька ординація: задум фундатора і практика функціонування // Острозька давнина. – Острог, 2015. – Вип. 4. – С. 20-34; Князі Острозькі / За ред. І. Тесленка. – Київ, 2014. – С. 125-127. Вибрану бібліографію джерел і праць про Острозьку ординацію див.: *Вихованець Т.* Державці села Мізочка в добу Острозької ординації // *Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині* / Редкол.: А. Жив'юк (голов. ред.), А. Фелонюк (відп. ред.), В. Александрович та ін. – Рівне, 2019. – Вип. 1. – С. 48-49.

⁶ *Długosz J.* Podział latyfundiów Ostrogskich w roku 1621 // *Acta Universitatis Wratislaviensis: Historia XVI.* – Wrocław, 1969. – № 108. – С. 3-15.

⁷ Князі Вишневецькі / За ред. І. Тесленка. – Київ, 2016. – С. 162; *Вихованець Т.* Матеріали з історичної топографії Острога першої третини XIX століття // *Острозький краєзнавчий збірник.* – Острог, 2012. – Вип. 5. – С. 229-230.

⁸ Як приклад див.: *Тесленко І.* Державці Нетішина другої половини XVII століття // *Вісник Нетішинського краєзнавчого музею.* – Нетішин, 2014. – Вип. 5. – С. 12-15.

⁹ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 9 [Зібрання рукописів різного надходження], спр. 2546, арк. 20 зв.-28 зв.; ф. 91 [Архів Радзимінських], спр. 200, ч. 8, арк. 325 та ін.; Biblioteka Kōmicka PAN (далі скорочення: ВК PAN). – *Teki Dworzaczka (Grodzkie i ziemskie – Kościan – Inskrypcje Nr 10224, r. 1754)* [Електронний ресурс, режим доступу: <http://teki.bkpan.poznan.pl/search.php?section=2&single=1&fileno=19&page=510> (відвідано 9 грудня 2020 р.)].

¹⁰ Тут і далі по тексту прямим масним шрифтом виділяємо імена власників, які мали набути чи спадкове повноцінне право на Остріг, масним курсивом – тих, хто володів маєтком тимчасово.

го й балинського старости Яна-Александра Конєцпольського¹¹. Справа мала невелику передісторію.

У 1682 р. краківський каштелян Станіслав Конєцпольський позичив у Станіслава-Яна Яблоновського чималу суму – 1 мільйон 200 тисяч злотих, гарантуючи її повернення прибутками з Острозького домену¹². Того самого року, 20 серпня, на королівському дворі у Біщі (Руське воєводство) було укладено документ, згідно з яким каштелян відступив двоюрідному дядькові Янові-Александру Конєцпольському більшу частину маєтку, в тому числі й належну йому Острожчину¹³.

Разом із неозорими набутками новий господар перейняв і традиційний у такому випадку клопіт – борги, записані на острозьких маєтках. Волюючи позбутися тягаря, він уклав попередній контракт, згідно з яким відступав Острозький маєток Яблоновському (Варшава, 20 лютого 1690 р.). Вартість домену, очевидно, перевищувала суму, яку потрібно було сплатити. Тож, покупець брався відшкодувати й інші актуальні «острозькі» борги на 210,1 тисяч злотих, сплачував Конєцпольському ще 240 тисяч та віддавав у посесію Серадзьке староство¹⁴. Остаточний документ купівлі-продажу записали до книг Львівського гродського суду 8 липня 1690 р.¹⁵

¹¹ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1884. – Т. 10. – С. 362; *Сташевский Е.* История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в XVIII – первой половине XIX в. – Москва, 1968. – С. 117-119; *Бирук М.* Села Острозької волості в кінці XVII ст. // Національний університет «Острозька академія». Наукові записки. Серія: «Історичні науки». – Острог, 2012. – Вип. 19. – С. 53-54; *Його ж.* Власники Острозької волості в кінці XVII – першій третині XVIII ст. // Актуальні питання модерної історії України. Україна і світ. 36. матеріалів Другої регіональної наукової конференції (Острог, 20 травня 2011 р.). – Острог, 2011. – Вип. 1. – С. 11-13.

Належну С. Конєцпольському частину Острожчини на початок 1690 р. складала: половина м. Острога та 63 поселення й урочища: Вельбівно, Лисиче, Хом'яків, Переволочна, Головля, Хотичин, Понура, Хоростки, Шатерники, Нараївка, Скнит Малий, Рівки, Скнит Великий, Лідавка (урочище), Довжок, Котівка (урочище), Клепачі, Плоска, Красносілка (урочище), Хоровець, Стовби, Мокре, Пашуки, Хижавка, Вайки, Соснівка, Глинники, Коломля, Кривин із присілком Поляною, Крупець (порожній), Улашанівка (порожня) і присілок Дубровна, Закриниччя, Нетішин, Дорогощ (урочище), Комарівка, Улашанівка, Селець, Білотин, Борисів, Війтівці, Більчин, Калетинці, Гнійниця, Юфківці, Коритно, М'якотин, Дебрин, Жидівка (порожня), Радогощ, Горщизна, Віля, Юсківці, Загірці, Боровиця Мала, Боровиця Велика, Долотче, Плоска, Карпилівка, Шекеринці, Коритна Воля, Плужне. Ще чотири села, а саме Мощаниця, Кургани, Волосківці й Могиляни перебували в користуванні острозьких єзуїтів (ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 91, спр. 130, арк. 45-59).

¹² *Сташевский Е.* История докапиталистической ренты... – С. 117.

¹³ Archiwum Główne Akt Dawnych (далі скорочення: AGAD). – Metryka Koronna. – Libri inscriptionum, sygn. 238, k. 27 v.-29; Ibidem. – Archiwum Zamoyskich, sygn. 2900, s. 282. Донацію внесли 27 травня 1684 р. до книг Львівського земського суду (Pamiętniki o Konięcpolskich. Przyczynek do dziejów polskich XVII wieku / Wyd. S. Przyłęcki. – Lwów, 1842. – S. 369-375). Див. також: *Boniecki A.* Herbarz Polski. – Warszawa, 1907. – Cz. 1: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – Т. 11. – С. 82.

¹⁴ *Сташевский Е.* История докапиталистической ренты... – С. 117; ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 209 [Архів Баворовських], спр. 753, арк. 160 зв.

¹⁵ *Бирук М.* Села Острозької волості в кінці XVII ст. – С. 54.

Невдовзі по тому, 28 квітня 1691 р., Станіслав-Ян Яблоновський позичив у чернігівського підстоля Каспра Куницького 100 тисяч злотих, забезпечуючи відшкодування суми прибутками з новопридбаної Острожчини. Згідно з контрактом, кредитор отримав право ввійти у володіння маєтком, якби позичальник за рік не повернув боргу. Як довідуємося із джерел, ця транзакція лягла на Яблоновських багаторічним тягарем. Її «спокутував» не тільки гетьман, а і його спадкоємці¹⁶.

Серед належних Яблоновським документів щодо власності на Острозький маєток зберігався випис заяви, зробленої 15 березня 1695 р. в Луцькому гродському суді від імені котрогось із Конецпольських (певне, попереднього власника Яна-Александра). Йшлося про порушення заставного контракту з боку Яблоновського¹⁷. Через брак ширших відомостей припускаємо, що гетьман невдовзі після придбання Острожчини заставив заявнику частину головного міста чи деякі належні до маєтку села.

З рук очільника польського війська, Станіслава на Яблонові й Острозі Яблоновського¹⁸, наприкінці XVII – на початку XVIII ст. частину міста тримав подільський підстолий і польний коронний обозний Рафал-Александр Яницький¹⁹. Його перебування в Острозі позначилося, крім іншого, конфліктами з парафіяльним костелом²⁰ і межовими суперечками з власницею ординатської частини міста – княгинею Теофілою Любомирською²¹. Державця відійшов до інших світів перед 16 квітня 1702 р.²²

Незадовго до смерті (3 квітня 1702 р.²³) Станіслав-Ян Яблоновський чітко

¹⁶ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 209, спр. 753, арк. 159-159 зв.

¹⁷ Там само. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 35.

¹⁸ У привілеї польського короля Яна III, виданому С.-Я. Яблоновському на гідність краківського каштеляна (1692), про нього говорить як про «*Illustris et Magnifici Stanislai in Jablonow et Ostrog Jablonowski Palatini Russiae Supremi Exercituum Regni Ducis*» (*Jonsac G.F. Życie Stanisława Jablonowskiego, kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego.* – Poznań, 1868. – Т. 4. – С. 14; *Zaluski J. Anecdota Jablonoviana seu singulari quaedam de celsissima Jablonoviorum Domo colecta.* – Varsaviae, 1751. – Р. 204). Порів.: *Zaluski J. Anecdota quaedam singularia celsissimae de Prussiis Ducum, ac S. R. J. Principum Jablonoviorum Domus ex Archivo Celsissimae Familiae privato, ac ex sua (jam nunc publica) Bibliotheca collecta publicive iuris facta.* – Varsaviae, 1755. – Р. 3.

¹⁹ Archiwum Narodowe w Krakowie (далі скорочення: ANK). – Archiwum Sanguszków. – Rękopis 1031, s. 303-308 (дякую кс. В.-Й. Коваліву з Острога за дозвіл скористатися копією цього джерела); *Urządnicy podolscy XIV-XVIII wieku. Spisy / Opr. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka.* – Kórnik, 1998. – С. 206.

²⁰ *Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historii Wołynia.* – Warszawa-Kraków, 1913. – С. 170-171.

²¹ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 35.

²² ANK. – Archiwum Sanguszków. – Rękopis 1031, s. 308; *Boniecki A. Herbarz Polski.* – Warszawa, 1905. – Т. 8. – С. 184.

²³ *Nowak T. Jablonowski Stanisław Jan // Polski słownik biograficzny (далі скорочення: PSB).* – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1963. – Т. 10. – С. 237; ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 103, відділ IX [Рукописи і книги], спр. 836, с. 112; *Zaluski J. Anecdota Jablonoviana...* – Р. 401; *Ejusdem. Anecdota quaedam singularia...* – Р. 47. Про смерть батька повідомив великий коронний

окреслив особисту волю щодо майбутнього розподілу його статків між синами. Відтак, 29 квітня у Львові з'явився документ, згідно з яким Острожчина разом із Підкаменем і Маріамполем дісталася руському воєводі Яну-Станіславу²⁴.

Ян-Станіслав Яблоновський. Спадок руського воєводи по гетьманові був чималим: 7 міст і містечок, а також 95 сіл²⁵. Серед них – Острожчина, яку батько Яна-Станіслава набув у Яна-Александра Конєцпольського. Невдовзі в родині відбулося чергове переформатування земельного домену, зумовлене смертю одного з братів – коронного обозного Станіслава-Кароля († 1702). Відтак, спадщиною поділилися між собою уже Ян-Станіслав та великий коронний хорунжий Александер-Ян. Документ від 23 травня 1703 р. представляє конфігурацію належних сторонам волостей, у тому числі й Острозької, що залишилась у руках руського воєводи²⁶. Щоправда, солідна з першого погляду фортуна «гнулася» під боргами²⁷. У їх числі – відоме нам гетьманове зобов'язання перед Каспром Куницьким²⁸.

Ян-Станіслав, швидше за все, неодноразово бував в Острозі ще задовго до того, як місто відійшло йому до рук. В одному з листів, відправленому зі Львова 30 листопада 1690 р., він написав: «*Ми їдемо до Острога на два тижні*»²⁹. Хто саме вирушав до новопридбаного маєтку – не зазначено. Можливо, це було подружжя Яна-Станіслава та Йоанни де Бетюн.

хорунжий Александер-Ян Яблоновський у листі до канцлера Великого князівства Литовського князя Кароля-Станіслава Радзивіла від 9 квітня 1702 р. зі Львова (AGAD. – Archiwum Radziwiłłów. – Dz. V, sygn. 5698, s. 3).

²⁴ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 91, спр. 61, арк. 7; ф. 103, оп. 1, тека 59, спр. 6820, арк. 3-4 зв.

²⁵ *Gierowski J. Jabłonowski Jan Stanisław // PSB. – Т. 10. – S. 221.* Порів.: ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 14-15 зв.

²⁶ Звертає увагу те, що волость суттєво зменшилась. Згідно з документом, її складала половина м. Острога, містечка Берездів і Клопотин, 38 сіл (Глинники, Рівки, Довжок, Клепачі, Нараївка, Плоска, Красносілка, Хоровець, Стовби, Мокре, Соснівка, Губельці, Баране, Хижавка, Вайки, Улашинівка, Комарівка, Білотин, Борисів, Плужне, Гнійниця, Коритно, Шекеринці, Радогош, Більчин, половина Котюжинець, М'якоти, Ювківці, Горчична (Горцизна), Закриниччя, Карпилівка, Плоска, Віля, Долотче, Юсківці, Загірці, Боровиця Велика, Боровиця Мала), 3 урочища (Улашинівка, Селець і Війтівці) та 1 фільварок – вільський (ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 91, спр. 61, арк. 7 зв. Див. також: Там само. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 15; Ф. 103, оп. 1, тека 138, арк. 18 зв.). Примітно, що серед переліку відсутні такі села, як от: Кривин, Нетішин, Вельбівно та чимало інших. Відомо, що вони перебували в руках Яна-Станіслава Яблоновського, а згодом його сина – Станіслава-Вінцентія, ось тільки чому не потрапили до поділу – питання залишається відкритим (див., наприклад: ВК РАН. – Rękopis 512, k. 35; ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 91, спр. 178, ч. 7, арк. 197 та ін.). Можливо, не внесені до загального поділу поселення відійшли Яну-Станіславу Яблоновському відповідно до іншої родинної домовленості.

²⁷ *Gierowski J. Jabłonowski Jan Stanisław // PSB. – Т. 10. – S. 221.*

²⁸ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 209, спр. 753, арк. 159-159 зв.

²⁹ Ян-Станіслав Яблоновський до N від 30 листопада 1690 р. зі Львова (AGAD. – Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 5705, s. 30).

Ставши власником Острожчини, Ян-Станіслав у вересні 1703 р. подав позов до Луцького гроду у справі насильств та обтяжування острожан з боку Конєцпольського (ймовірно, Яна-Александра)³⁰. А 12 липня 1712 р. Конєцпольський у тій же судовій інстанції звинувачував братів Яблоновських у недотриманні заставного контракту на Остріг³¹. Схоже, що обидва факти продовжили конфлікт із серадзьким старостою, започаткований ще за життя їх батька.

На перше десятиліття перебування Острожчини в руках руського воєводи Яна-Станіслава припадає непересічна подія – надання острозьким міщанам якогось «права». Про цей документ, підписаний Яблоновським 26 травня 1710 р. у Львові, міститься згадка в регестових виписках із матеріалів Кривинського архіву цієї родини³². Гадаємо, йдеться про відновлення або ж підтвердження судочинства та міського самоуправління на засадах Магдебурзького права. Ще одна важлива подія сталася 1 січня 1719 р., коли Яблоновські дозволили влаштувати в Острозі комору й вибирати тут державні податки³³.

З 1711 р. належну Яблоновському половину міста відповідно до заставного та додаткового контрактів на суму 60 тисяч злотих тримав майбутній полковник королівського війська й венденський підкоморій Ян-Вільгельм Ротаріуш³⁴. Його присутність у маєтках Яблоновських помічається, принаймні, з початку XVIII ст. 11 травня 1702 р. до кременецьких гродських книг уписали контракт, згідно з яким новий господар передавав подружжю Яна-Вільгельма Ротаріуша і Барбари з Тимінських сс. Вілію, Долотче, Юсківці, Загірці та Велику й Малу Боровиці (застава в сумі 35 тисяч злотих)³⁵.

³⁰ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 35.

³¹ Там само, арк. 37 зв.

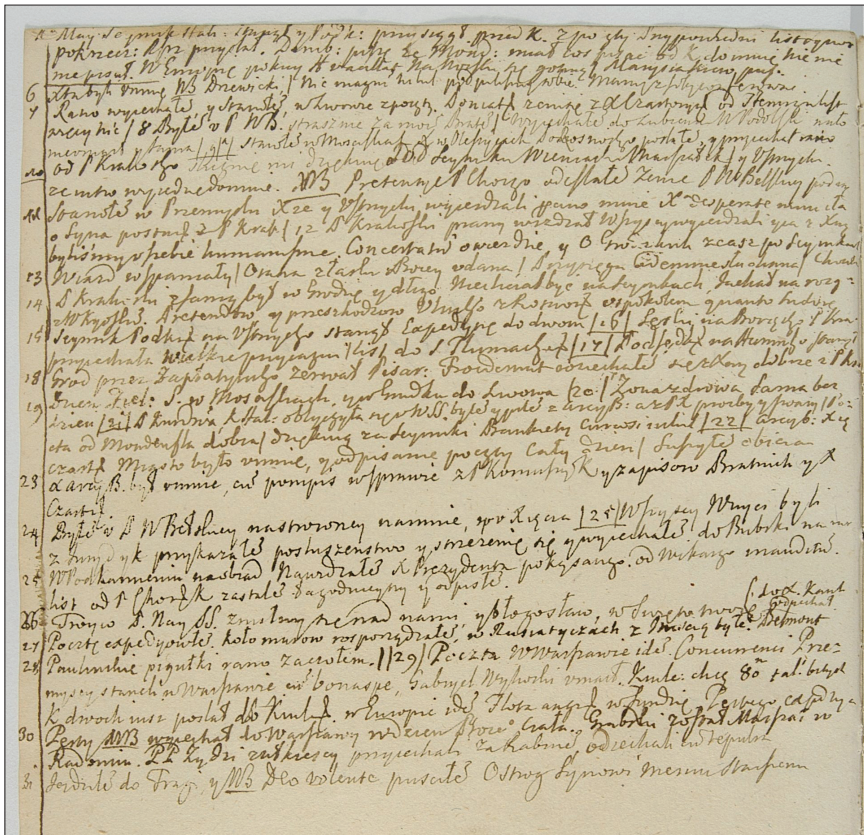
³² Там само, арк. 35. Про цей родовий архів див.: *Вихованець Т.* Джерела до біографії князя Костянтина Івановича Острозького з Кривинського архіву князів Яблоновських // *Острозький краєзнавчий збірник*. – Острог, 2020. – Вип. 12. – С. 27-37.

³³ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 35.

³⁴ Biblioteka Narodowa (далі скорочення: BN). – Rękopis BOZ 814, k. 305; *Wagner M.* Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku. – Oświęcim, 2013. – Т. 1. – С. 239; *Urządnicy inflanccy XVI – XVIII wieku. Spisy / Opr. K. Mikulski, A. Rachuba*. – Kórnik, 1994. – С. 99.

³⁵ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 35 зв.; *Wagner M.* Słownik biograficzny... – Т. 1. – С. 239. Марек Вагнер стверджує, що сс. Вілію, Долотче, Загірці і Юсківці Ротаріуш перед 1703 р. тримав з руки Станіслава-Яна Яблоновського (*Ibid.*). До речі, Ян-Вільгельм Ротаріуш брав участь і в адмініструванні сусідньої ординатської частини Острозького маєтку. Він підписав інвентар Острога 1708 р., тримав засів Острозького господарського ключа в 1724 р. Згадуються «skrypt u kombinacy między JM Panem Rotharyuszem a Xiężną Teofilą [Lubomirską. – Т.В.]» (*Osiadłość miasta Ostroga anno 1708 / Wyd. J. Nowicki // Rocznik Wołyński*. – Równe, 1938. – Т. 7. – С. 226; *Близняк М.* Інвентар міста Острога 1724 року // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». – Острог, 2018. – Вип. 27. – С. 188-189; ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 5 [Рукописи бібліотеки Національного закладу ім. Оссолінських], оп. 1, спр. 1924, с. 229). Про Я.-В. Ротаріуша та його стосунки з Яблоновськими див. також: Там само. – Ф. 91, спр. 200, ч. 7, арк. 23.

У 1720 р. руський воєвода тимчасово поступився Острожчиною на користь старшого сина, білоцерківського старости **Станіслава-Вінцентія**. Ще наприкінці квітня того самого року останній розповів батькові про намір одружитися з тлумацькою старостівною Йоанною Потоцькою. Водночас наполягав, аби батько відступив йому, можливо, на визначений термін, Остріг³⁶. Воєвода погодився і вже 31 травня у щоденнику залишив нотатку про те, що «пустив» місто своєму старшому синові³⁷. Невдовзі, 20 червня

Сторінка зі щоденника руського воєводи кн. Яна-Славіслава Яблоновського. Травень 1720 р.

³⁶ З цього приводу руський воєвода зазначив у своєму щоденнику: «Хоче конче Острога» (BN. – Rękopis BOZ 814, k. 91 v.). Владзімеж Двожачек стверджує, що одруження Станіслава-Вінцентія з Йоанною Потоцькою відбулося 1707 року (Dworzaczek W. Genealogia. Tablice. – Warszawa, 1959. – Tabl. 154). Це твердження помилкове, бо майбутня дружина білоцерківського старости народилася, за нотатками Станіслава-Вінцентія, 1706 р., а померла 10 жовтня 1725 р., у віці 19 років. У них народилося щонайменше троє дітей (BK PAN. – Rękopis 512, k. 130, 143).

³⁷ BN. – Rękopis BOZ 814, k. 93 v.

додав: «Мій син виїжджає до Києва, а також узяти Остріг до своїх рук»³⁸. 13 серпня того самого року до книг Луцького гродського суду внесли згоду Яблоновського-старшого на те, щоб його син викупив Остріг із прилегло-стями³⁹. З початком осені (6 вересня) в судові книги Кременецького гроду записали ув'язання Станіслава-Вінцентія Яблоновського до Острозького маєтку⁴⁰. Насамкінець, про те, що Остріг відійшов білоцерківському старості, руський воєвода вчергове згадав у своєму щоденнику 31 грудня того самого року⁴¹.

В окремому тексті під назвою «Informacya strony syna mego starosty białocerkiewskiego interesu» Ян-Станіслав говорить про те, що перед одруженням Станіслава-Вінцентія він відступив йому Остріг на пів року, аби той зміг одержати прибуток у розмірі 13 тисяч злотих⁴². Не виключено, що білоцерківський староста тримав місто довше, й учасники угоди мали щодо цього додаткові домовленості. У батькових щоденникових фразах ремарка про те, що син відмовився від Острога, з'являється аж на початку березня 1724 р.⁴³ Зрештою, й вона не дає підстав уважати, що Станіслав-Вінцентій нарешті попросився із колись жаданим маєтком.

З початком весни наступного року в родині обговорювали можливість продажу Острога⁴⁴, однак, у підсумку, місто й надалі тримав білоцерківський староста, не виключено, що на умовах ширших, ніж раніше. Опосередковано про це свідчить надання магнатом ділянки з двориком в Острозі своєму лікарю Йозефу Камбалазію⁴⁵. В цьому привілеї, датованому 10 березня 1725 р., як і в деяких пізніших документах (1726-1731) магнат виступає під іменем «Станіслава-Вінцентія на Острозькому князівстві Яблоновського»⁴⁶. До речі, аналогічно, із формулюванням «на Острозькому князівстві», титулувався і його батько⁴⁷.

³⁸ BN. – Rękopis BOZ 814, k. 94 v.

³⁹ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 35.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ BN. – Rękopis BOZ 814, k. 101 v.

⁴² Ibidem. – К. 305.

⁴³ Ibidem. – К. 240.

⁴⁴ Ibidem. – К. 280 v.

⁴⁵ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 91, спр. 80, арк. 219 (дворик знаходився між замком і фарним костелом).

⁴⁶ Там само. – Спр. 178, ч. 7, арк. 193 зв. (1726 р.); BK PAN. – Rękopis 7842, k. 22 (1730 р.), 23 (1731 р.), 47, 48 (1729 р.); Ibidem. – Teki Dworzaczka (Grodzkie i ziemskie – Wschowa – Część 1, Nr 4756, r. 1727) [Електронний ресурс, режим доступу: <http://teki.bkpan.poznan.pl/search.php?section=2&single=1&fileno=49&page=237> (відвідано: 9 грудня 2020 р.)];

⁴⁷ Титул на його епітафії звучав так: «Joannes Stanislaus in Ducatu Ostrog, Podkamień ac Buszowiec Jablonovius Palatinus Generalis Terrarum Russiae, Białocerkiewiensis, Mościcensis, Swecensis, Czechrynsensis, Bobrecensis Capitaneus. Eques Aquilae Albae» (*Jonsac G.F. Życie Stanisława Jabłonowskiego...* – Т. 4. – S. 82).

Розрізнені щоденникові фрази руського воєводи за квітень⁴⁸ і травень⁴⁹ 1725 р. свідчать про спроби Яблоновських, певне, спочатку віддати в оренду, а згодом і продати місто. Згадка в одному із записів про «кн. Сангушка» дозволяє припустити, що саме з Павлом-Каролом Сангушком, господарем ординатської частини міста, руський воєвода провадив перемовини щодо тих чи інших трансакцій. Однак, вони не дали сподіваного результату, й Острожчина залишилась у родині Яблоновських.

Руський воєвода Ян-Станіслав Яблоновський ступив за межу 28 квітня 1731 р. у Львові⁵⁰. Після нього половину Острога й належні до неї села на короткий час успадкував старший син, білоцерківський староста й майбутній равський воєвода Станіслав-Вінцентій.

Станіслав-Вінцентій Яблоновський. До рук Станіслава-Вінцентія Яблоновського половина стародавнього гнізда князів Острозьких уперше потрапила, як ми вже довідались, у 1720 р. В своїх нотатках він згадував про те, що з волі та ласки отця отримав Остріг, «але саме тільки місто, бо й одного села вільного не було». За великим рахунком, з міських та сільських прибутків новий господар міг розраховувати лише на 16 тисяч злотих⁵¹ (у записах його батька взагалі йшлося тільки про 13 тисяч⁵²). Разом із тим, староста зазначив, що майже всю Острожчину він набув коштом своєї першої дружини Йоанни Потоцької⁵³. Гадаємо, йдеться про сплату боргів, що обтяжували Острозький маєток і робили його малоприбутковим.

Здається, на відміну від коронного гетьмана Станіслава-Яна Яблоновського руський воєвода чітких указівок щодо розподілу «фортуни» між синами не залишив. До всього, з білоцерківським старостою у нього навіть виник серйозний конфлікт, що закінчився заявою у якомусь із судів. Це, виходячи зі спогадів Станіслава-Вінцентія, могло/мало вплинути на його можливість успадкувати Острозький маєток, бо, схоже, якісь батькові розпорядження з цього приводу перед тим уже звучали. Однак, воєвода змінив гнів на милість і у заповіті звелів, аби маніфест «із книг викреслити, шкодуючи, що те зробив». Понад те, староста менше ніж за три місяці до батькової смерті отри-

⁴⁸ «З'явилися пункти [угоди] щодо Острога на 16 тисяч» (23 квітня 1725 р.) (BN. – Rękopis BOZ 814, k. 282).

⁴⁹ «Кн. Сангушко надіслав пункти [угоди] щодо Острога, [але вони мені] не до смаку» (7 травня 1725 р.) (Ibidem. – K. 284).

⁵⁰ *Gierowski J. Jablonowski Jan Stanisław* // PSB. – Т. 10. – С. 222; *Bielowski A. Jan Stanisław Jablonowski* // Biblioteka Ossolińskich. Poczet nowy. – Lwów, 1862. – Т. 1. – С. 191.

⁵¹ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (далі скорочення: BZNO). – Rękopis 2249, k 4 v.; ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 145 [Архів Яблоновських з Бурштина], оп. 2, спр. 36, арк. 2.

⁵² BN. – Rękopis BOZ 814, k. 305.

⁵³ BZNO. – Rękopis 2249, k. 6 v.

мав від нього «запис і підтвердження», що саме йому Острожчину дозволяє «як дідичеві викупувувати й направляти («geragować»)»⁵⁴.

Сталі клопоти зі здоров'ям та складні взаємини з братами спонукали білоцерківського старосту про всяк випадок залишити своїй другій дружині Дороті Бронишівні кілька письмових порад щодо тутешньої «фортуни». Тож, якби дійшло до конфлікту з найближчою чоловіковою родиною, Станіслав-Вінцентій просив свою половину аж до поділу, що відбудеться, посідати маєтки як ті, на які має записи на двісті тисяч, так і викуплені й на котрі має довічне право. При тому застерігав, аби не дала себе звести й не погоджувалась на перемовини чи пропозицію перенести суми записів на інші маєтки, щоб не «рушала з Острога», бо там її записи і його суми та «кривава праця»⁵⁵.

Упродовж нетривалого володіння Острожчиною Станіслав-Вінцентій встиг потрапити у конфлікт з князями Любомирськими. Наприкінці 1736 р. вони вимагали, щоб Яблоновський, на той час уже равський воєвода, пред'явив своє право на Остріг⁵⁶. Можливо, суперечка виникла у контексті змагання за деякі маєтки Конецпольських⁵⁷. Згодом у щоденникових нотатках воєвода згадав, що позивав Любомирських у справі володіння Острожчиною (запис від 14 січня 1737 р.)⁵⁸. З іншого джерела довідуємося, що 1 лютого 1737 р. до книг Кременецького гродського суду вписали реляцію про позов Любомирським з боку Яблоновського щодо безсумнівності донації Острожчини від Конецпольського⁵⁹ – певне, тієї, що майже пів століття тому була зроблена на користь Станіслава-Яна Яблоновського. Чим закінчилося це протистояння – ще потрібно з'ясувати.

25 січня 1737 р., незадовго до важливої родинної події – розподілу маєтків, Станіслав-Вінцентій Яблоновський записав у свій щоденник прохання: «Господи мій, змилуйся, віддали від мене той Остріг»⁶⁰. А ще зовсім недавно він давав дружині ретельні настанови триматися такої дорогої йому Острожчини!

Чи мав Станіслав-Вінцентій власне помешкання в Острозі – джерела мовчать. Знаємо лише, що резиденція князя знаходилася неподалік, у сусідньо-

⁵⁴ BZNO. – Rękopis 2249, k. 5.

⁵⁵ Ibidem. – K. 4 v.-5.

⁵⁶ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 35 зв.

⁵⁷ Черкаська Н. Документи Дубенського архіву Любомирських з колекції Київського відділу Російського військово-історичного товариства // Український археографічний щорічник. – Київ, 2018. – Вип. 21-22. – С. 49; *Ї ж.* До історії Дубенського архіву Любомирських // Острозька давнина. – Остріг, 2019. – Вип. 6. – С. 300-302; *Bergerówna J.* Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach (działalność gospodarcza i społeczna Anny z Sapiechów Jabłonowskiej). – Lwów, 1936. – S. 18.

⁵⁸ BZNO. – Rękopis 2249, k. 7 v.

⁵⁹ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 35 зв.

⁶⁰ BZNO. – Rękopis 2249, k. 8 v.

му Кривині, в будівлі, що патетично йменувалася замком⁶¹. Ця споруда, на думку Анджея Бетлея, постала у 1723 р.⁶², ще за життя руського воєводи Яна-Станіслава Яблоновського.

Розподіл родинних маєтків між синами Яна-Станіслава Яблоновського і Йоанни де Бетюн відбувся в лютому 1737 р.⁶³ Станіслав Кардашевич стверджував, що в результаті Станіславові-Вінцентію дістався Кривин, Янові-Каєтанові – Підкамінь, а Димитрові-Александрові – Остріг⁶⁴. Швидше за все, історик помилився. З інших джерел відомо, що Димитр-Александр отримав Підкамінь⁶⁵, а Ян-Каєтан вже 1738 р. фігурує як власник Старого (очевидно, частини) й Нового Острога⁶⁶. Понад те, кожному братові припало по 2,5 мільйони злотих, а також визначені частки боргів. Справа набула широкого розголосу – про неї в загальних рисах навіть повідомила тогочасна газета «Польський кур'єр»⁶⁷.

Заповітна чи то необережна мрія Станіслава-Вінцентія стала дійсністю – головне місто князівства вислизнуло з рук. Це, однак, не завадило йому й далі вживати у своєму титулі формулу «на князівстві Острозькому»⁶⁸.

Ян-Каєтан Яблоновський. Невдовзі по тому, як чигиринський староста Ян-Каєтан Яблоновський став господарем половини домоначального міста князів Острозьких, а саме 10 липня 1738 р., з'явився документ із окресленими границями між його маєтками Старим і Новим Острогом та селами Вельбівном, Нетішином, Плужним, М'якотами й Дерткою – власністю Станіслава-Вінцентія⁶⁹. Певне, «наведення порядку» відбувалося й у головному місті. Опис юридики Острозького пробовства від 17 липня 1741 р. згадує про три будинки «за валом, де раніше був шпиталь», які здавна нале-

⁶¹ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 91, спр. 178, ч. 7, арк. 197.

⁶² *Betlej A. Sibi, Deo, posteritati. Jablonowscy a sztuka w XVIII wieku.* – Kraków, 2010. – S. 136; *Betlej A.* Резиденція равського воєводи Станіслава Вінцентія Яблоновського в Кривині у світлі першоджерел // Архітектурна спадщина Волині. – Рівне, 2012. – Вип. 3. – С. 11.

⁶³ BZNO. – Rękopis 2249, k. 9-10 v. Порів.: ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 31 зв.

⁶⁴ *Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga...* – S. 243; *Bartoszewicz J. Anna z Sapieżów Jabłonowska // Dzieła Juljana Bartoszewicza.* – T. 10, Studja historyczne i literackie. – T. 3. – Kraków, 1881. – S. 304.

⁶⁵ BN. – Rękopis akc. 14796, k. 2 v.

⁶⁶ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 28. Щоправда, в переліку належних Яблоновським маєтків, опублікованому 1751 р., Острожчина чомусь у цілому фігурує як власність кн. Станіслава-Вінцентія («*Ostrogiensis Ducatus medietas, spectat nunc ad Palatinum Ravensem Jablonovium*») (*Zaluski J. Anecdota Jablonoviana...* – P. 165).

⁶⁷ *Kuryer Polski.* – 1737. – Nr 9. – S. 2. Висловлюю щирю подяку польському історику Міхалові Вуйцоку за люб'язне надання фотокопії цього видання.

⁶⁸ BK PAN. – Rękopis 7842, k. 32 (1739 p.); *Zaluski J. Anecdota Jablonoviana seu singularia quaedam de celsissima Jablonoviorum Pruss-Ducum, S. R. J. Principum Domo collecta.* – Varsaviae, 1752. – P. 238 (1743 p.).

⁶⁹ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 28.

жали до закладу опіки й котрі після пожежі забрав під свою юрисдикцію чигиринський староста⁷⁰.

У 1744 р. Ян-Каєтан Яблоновський одержав від цесаря Священної Римської імперії Карла VII князівський титул⁷¹. Окрім Острога він володів сусіднім Берездівським ключем, а також низкою інших господарських комплексів⁷². «Зарозумілістю й пихою переважував усіх Яблоновських; кривний Лещинських і за їх посередництвом спорідений із французьким двором, уважав себе за рівного монархам, видавав маніфести на взір удільних князів», – зазначила польська історикиня Гелена Верещицька⁷³.

24 жовтня 1750 р. Ян-Каєтан уклав із майбутніми тещею і швагром контракт, відповідно до якого Тереса-Кароліна з Радзивілів Яблоновська і її син від першого чоловіка, надвірний підскарбій Великого князівства Литовського Александер-Міхал Сапіга, видавали заміж за чигиринського старосту свою доньку й сестру Анну Сапіжанку⁷⁴. Вважається, що весілля відбулося того ж місяця⁷⁵. Перебуваючи наступного року у Львові, Ян-Каєтан та Анна визнали в місцевому гродському суді право взаємного довічного володіння маєтками на випадок смерті одного з членів подружжя⁷⁶.

Новий господар половини Острожчини порушив низку судових справ проти тутешніх єзуїтів. 27 серпня 1751 р. до книг Луцького гродського суду від імені князя Яблоновського внесено скаргу про підтоплення міщанських ділянок внаслідок спускання води з р. Вілії біля будівлі конвікту Товариства Ісуса⁷⁷. Крім того, Ян-Каєтан не хотів виконувати умови фундації, вчиненої на користь єзуїтів Анною-Алоїзою Ходкевич. Тривалий судовий процес вдалося припинити лише в 1757 р. Власник міста звільнив протиправно зайняті ним землі та виплатив Острозькому колегіуму заборгованість у розмірі 40 тисяч злотих (1761)⁷⁸. Відомо також, що він подарував єзуїтам єврейський плац в Острозі⁷⁹.

⁷⁰ Akta kościoła farnego Ostrogi od 1622 r. / Wyd. J. Hoffman // Rocznik Wołyński. – Równe, 1934. – Т. 3. – С. 211.

⁷¹ Є дві дати цієї події – 4 липня 1744 р. (ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, відділ IX, спр. 836, с. 168-179) і 5 серпня 1744 р. (*Wereszycka H. Jabłonowski Jan Kajetan* // PSB. – Т. 10. – С. 223). Фактично ж друга – це дата офіційної копії імператорського привілею (ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, відділ IX, спр. 836, с. 179).

⁷² *Bartoszewicz J. Anna z Sapiechów Jabłonowska.* – С. 301.

⁷³ *Wereszycka H. Jabłonowski Jan Kajetan* // PSB. – Т. 10. – С. 223.

⁷⁴ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 60.

⁷⁵ *Wereszycka H. Jabłonowski Jan Kajetan* // PSB. – Т. 10. – С. 224.

⁷⁶ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 111 зв. Порів.: Там само. – Ф. 91, спр. 279, арк. 9.

⁷⁷ Там само. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 37 зв.

⁷⁸ *Ks. S. Załęski. Jezuiti w Polsce.* – Kraków, 1905. – Т. 4. – Cz. 3. – С. 1288. В одному з листів кн. Я.-К. Яблоновського є згадка щодо розмежування Острозького князівства з єзуїтами (Лист Яна-Каєтана Яблоновського до N від 23 листопада (без року) з Маріамполя, AGAD. – Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 5706, s. 96).

⁷⁹ *Ks. S. Załęski. Jezuiti w Polsce.* – Т. 4. – Cz. 3. – С. 1290.

Подружжя Яблоновських при нагоді не втрачало можливості отримати прибуток і з суміжної частини Острога, що підлягала праву майорату. Один із їхніх договорів про оренду цієї половини міста припав на період функціонування т. зв. Дубенської комісії, котра здійснювала управління ординатськими маєтками після Кольбушівської трансакції 1753 р. Схоже на те, що Яблоновські сплатили адміністраторові Острожчини певну суму за право орендувати «ординатську» половину. Однак, 16 травня 1758 р. з'явився королівський документ, який згортав діяльність комісії та повертав маєтки попередньому їх власникові – князю Янушу-Олександрові Сангушці⁸⁰. Відтак, виникла загроза втрати і грошей, і права оренди⁸¹. «Не знаю тепер, що з нами станеться», – так про цю ситуацію писала дружина Яна-Кастана (на той час уже брацлавського воєводи) в листі до свого дядька Міхала-Антонія Сапіги⁸². Ймовірно, цієї ж історії стосується лист Антонія-Барнаби Яблоновського до великого коронного гетьмана Яна-Клеменса Браницького, у якому адресант повідомляв про те, що його стрий, брацлавський воєвода, при збереженому королівському дозволі орендувати Остріг сподівається на адресатову прихильність і впливове сприяння довести справу до результату⁸³.

Якщо цитоване вище послання таки пов'язане з ситуацією, про яку повідомляла княгиня воєводи, то, можливо, у справі оренди Острога невдовзі виникли чергові труднощі, цього разу – з екс-ординатом. Анна Яблоновська в листі до дядька Міхала-Антонія Сапіги від 16 квітня 1759 р. писала, що після свят вони планують вирушити на Волинь для переговорів із князем Сангушком у справі їхніх «претензій... до Острога»⁸⁴. Судячи з усього, сторони дійшли згоди й маєток залишився в користуванні Яблоновських.

Підтвердженням тому служить послання Анни Сапіжанки до іншого свого дядька – Яна-Клеменса Браницького від 8 червня 1763 р. Княгиня пише,

⁸⁰ AGAD. – *Metryka Koronna*. – *Libri inscriptionum*, sygn. 231, k. 267-269 v.

⁸¹ Адміністратором Острожчини, принаймні, одним із них, у добу Дубенської комісії був люблінський каштелян Вікторин Верещинський, тож, імовірно, саме йому подружжя й заплатило вартість оренди (BZNO. – *Rękopis 6064*, s. 66; *Вихованець Т.* Красилівський та Базалійський ключі у XVIII столітті. Сторінки занепаду Острозької ординації // *Острозький краєзнавчий збірник*. – Острог, 2018. – Вип. 10. – С. 63).

⁸² Дружина Яна-Кастана, княгиня Анна з Сапіг Яблоновська в листі до свого дядька, підканцлера Великого князівства Литовського Міхала-Антонія Сапіги від [не раніше 16 травня] 1758 р. зазначила: «Reskrypt na ordynacyą wydany wielkiego jest tu podziwienia przyczyną. Rozdwojone u wszystkich myśli, jedne w konsolacji, drugie w zmartwieniu. My takie niepomału zmyslemy, kiedy na trzyletnią dawszy Ostroga arendę za reskryptem królewskim administratorowi, teraz niewiem co się z nami stanie» (*Kraszewski J. I.* Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – Wilno, 1840. – Т. 2. – С. 195; *Bartoszewicz J.* Anna z Sapiechów Jabłonowska. – С. 301; *Bergerówna J.* Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach... – С. 334).

⁸³ Лист Антонія-Барнаби Яблоновського до Яна-Клеменса Браницького від (дата незрозуміла) лютого (без року) з Заслава (AGAD. – *Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej*, sygn. 1098, s. 1).

⁸⁴ Лист Анни Яблоновської до Міхала-Антонія Сапіги від 16 квітня 1759 р. з Маріамполя (ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека XIX, спр. 2837, арк. 1 зв.). Порів.: *Bergerówna J.* Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach... – С. 334.

що раніше вони тримали ординатську частину Острога в оренді, і вже внесли завдаток на наступний трирічний термін, однак дорогу їм «перейшов» коронний підстолій Станіслав Любомирський. Він, як виявилось, також мав попередні домовленості із Сангушком та мав зустрітися з ним у визначений час для укладання угоди. Тож, брацлавський воєвода велів дружині податися на Волинь, бо без присутності там котрогось із них «й ординатську частину відібрали б, і грошей би не повернули»⁸⁵.

Своєю чергою, князь Ян-Кастан Яблоновський в листі до коронного гетьмана від 15 червня 1763 р. зазначив, що його дружина тиждень як виїхала до Острога. Дорогою затрималась у Дубно, де «виявила» вже відомого нам Станіслава Любомирського. Він, певне, теж обговорював із князем Сангушком можливість орендувати Остріг. Княгиня воєводи наодинці сказала екс-маршалкові, що «як слухатиме порад князя підстоля, то згубить себе й усе життя шкодуватиме»⁸⁶. Чи після цього оренда ординатської частини Острога потрапила до рук Яблоновських, чи відійшла Любомирському – ще потрібно з'ясувати.

Як часто чигиринський староста приїжджав до Острога, наскільки дієвою і продуктивною була його участь в управлінні цим маєтком – питання для подальших джерельних пошуків і досліджень. Знаємо, що Ян-Кастан був тут 8 серпня 1749 р.⁸⁷ Набагато пізніше, 2 квітня⁸⁸ та 11 грудня⁸⁹ 1757 р., 25 червня 1758 р.⁹⁰ у місті перебувала брацлавська воєводи́на. Подружжя зупинялося в Острозі у березні 1760 р. Анна Яблоновська відправила звідси листа 4 березня⁹¹, а її чоловік – 21 березня⁹². В одному з послань, датованому самим тільки 31 (!) квітня, князь повідомляє, що повернувся з Острозького князівства⁹³. До речі, Юзеф Кшивіцький стверджував, що брацлавському воєводі за літню резиденцію в Острозі правили перебудовані приміщення колишньої Академії⁹⁴.

⁸⁵ Лист Анни Яблоновської до Яна-Клеменса Браницького від 8 червня 1763 р. зі Львова (AGAD. – Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej, sygn. 1092, s. 1-2).

⁸⁶ Лист Яна-Кастана Яблоновського до Яна-Клеменса Браницького від 15 червня 1763 р. зі Стрілиськ (Ibidem. – Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej, sygn. 1106, s. 2).

⁸⁷ Лист Яна-Кастана Яблоновського до N від 8 серпня 1749 р. з Острога (Biblioteka Jagiellońska (далі скорочення: BJ). – Teki Górskiego. – Rękopis 6147 IV t. 4, k. 165).

⁸⁸ Лист Анни Яблоновської до Героніма-Флоріана Радзивіла від 2 квітня 1757 р. з Острога (AGAD. – Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 5692, s. 13).

⁸⁹ Лист Анни Яблоновської до Героніма-Флоріана Радзивіла від 11 грудня 1757 р. з Острога (Ibidem. – Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 5692, s. 12).

⁹⁰ Лист Анни Яблоновської до Міхала-Антонія Сапіги від 25 червня 1758 р. з Острога (Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – T. 2. – S. 196).

⁹¹ Лист Анни Яблоновської до Міхала Сапіги від 4 березня 1760 р. з Острога (ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека XX, спр. 2898, арк. 1-2).

⁹² Лист Яна-Кастана Яблоновського до Героніма-Флоріана Радзивіла від 21 березня 1760 р. з Острога (AGAD. – Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 5706, s. 81).

⁹³ Лист Яна-Кастана Яблоновського до N від 16 квітня (без року) зі Львова (Ibidem. – Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 5706, s. 162).

⁹⁴ Krz[ywicki] J. Ostróg // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiań-

Відомо, що Яну-Кастану Яблоновському часом нездоровилося⁹⁵. На початку весни 1764 року, коли князь перебував в Острозі, йому, певне, суттєво погіршало. За твердженням Станіслава Заленського, Яблоновського востаннє причастив Святих таїнств ректор тутешнього колегіуму Вавжинець Задарновський⁹⁶. Іронія долі: очільник закладу, з яким господар половини Острога затіяв свого часу стільки судових тяганин, готував його до мандрівки в інші світи...

Після дводенної хвороби, 5 березня⁹⁷, князь помер тут-таки в Острозі⁹⁸. У переддень відходу за межу він спорядив невеликий заповіт, у котрому записав дружині всю рухомість, палаци та Кукизівський маєток, отриманий від Радзивілів у заставу⁹⁹. В листі від 25 березня 1764 р. удова згадувала про смерть чоловіка¹⁰⁰. Тлінки воєводи тимчасово поклали в острозькому костелі, а згодом відвезли до фамілійної усипальниці у Львів. В Острозі залишилося тільки серце магната¹⁰¹.

Анна Яблоновська. Майже чотири десятиліття острозької історії тісно переплелися з ім'ям княгині Анни з Сапіг, удови брацлавського воєводи князя Яна-Кастана Яблоновського. Всі землі померлого чоловіка потрапили в її руки відповідно до права на взаємне довічне володіння маєтками (1751), про яке було згадано вище¹⁰². При цьому жінці доводилось із юридичного боку поєднувати своє користування Острогом зі спадковим правом на

skich / Pod. red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego według planu F. Sulimierskiego. – Warszawa, 1886. – Т. 7. – С. 683. Ця теза – досить смілива, тож викликає сумніви. Порів.: *Тесленко І.* Де в Острозі знаходилася академія? // *Остроцька давнина.* – Остріг, 2014. – Вип. 3. – С. 213, прим. 50.

⁹⁵ *Bergerówna J.* Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach... – S. 15; листи Анни Яблоновської до Міхала Сапіги від 22 червня 1760 р. з Любліна, 22 липня 1760 р. з Пулав і 3 серпня 1760 р. з Пулав (ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека XX, спр. 2929, арк. 1; спр. 2939, арк. 1; спр. 2943, арк. 1).

⁹⁶ *Ks. S. Załęski.* Jezuici w Polsce. – Т. 4. – Cz. 3. – S. 1290.

⁹⁷ Згідно з іншою версією, кн. Яблоновський ступив за межу не 5, а 6 березня, і трапилося це не в Острозі, а на сеймику у Вінниці (*Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga... – S. 243; *Bartoszewicz J.* Anna z Sapiehów Jabłonowska. – S. 304).

⁹⁸ *Bergerówna J.* Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach... – S. 15-16; *Wereszycka H.* Jabłonowski Jan Kajetan. – S. 224. Остання авторка припускає, що причиною подальшої смерті послужив якийсь конфлікт воєводи із прибічниками «Фамілії» на передконвокаційному сеймику у Вінниці (*Ibidem.* – S. 224). Див. також: *Pamiętnik księcia Antoniego Jabłonowskiego kasztelana krakowskiego / Wyd. A. Bielowski.* – Lwów, 1875. – S. 88.

⁹⁹ Переказ суті заповіту та уривки з нього: *Bergerówna J.* Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach... – S. 16. Див. також: *Mierzwiński H.* Księżna Anna Paulina z Sapiehów Jabłonowska (1728 – 1800) // *Szkice Podlaskie.* – 1999. – Nr 7. – S. 209; ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 75 а.

¹⁰⁰ Лист Анни Яблоновської до Кароля-Станіслава Радзивіла (?) від 25 березня 1764 р. з Острога (AGAD. – Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 5692, s. 56).

¹⁰¹ *Ks. S. Załęski.* Jezuici w Polsce. – Т. 4. – Cz. 3. – S. 1290.

¹⁰² ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 111 зв. Порів.: Там само. – Ф. 91, спр. 279, арк. 9.

маєток чоловікових кривних, як от: племінника, познанського воєводи князя **Антонія-Барнаби Яблоновського**¹⁰³ (сина Станіслава-Вінцентія) та дівера, ковельського старости князя **Димитра-Александра Яблоновського**¹⁰⁴, а потім – і спадкоємців останнього.

Гадаємо, ув'язання і Димитра-Александра, й Антонія-Барнаби у спадкову половину Острога відбулось невдовзі після того, як брацлавський воєвода князь Яблоновський переступив межу вічності (1764). Дядько й племінник до часу повноцінного входження у спадщину та подальшого маєткового розподілу мали щодо нової власності, швидше за все, однакові права.

Обсяг юрисдикції з боку брацлавської воєводиної, а також ковельського старости й познанського воєводи потребують вивчення. Схоже на те, що княгині належали прибутки, а її родичам – щонайменше, право подавання до міських храмів. До прикладу, 30 липня 1768 р. князь Антоній-Барнаба Яблоновський затвердив пожертву від славетного Юзефа Опученка на Воскресенську Новоміську церкву¹⁰⁵. Познанський воєвода 8 березня 1770 р. видав о. Данилові Домбровському презенту на той же храм і ствердив церковні фундації¹⁰⁶. Після смерті острозького пробоща кс. Юзефа-Яна Голуховського його змінив кс. Францішек Коморницький. Одну презенту йому в 1773 р. підписав власник ординатської частини Острога князь Януш-Олександр Сангушко, іншу – князь Антоній-Барнаба Яблоновський¹⁰⁷. Схожим чином, один документ острозькому пробощеві кс. Юзефу Умінському в 1780 р. скріпив своїм автографом власник частини, що належала до майорату, – Станіслав Малаховський, другий – князь Димитр-Александр Яблоновський¹⁰⁸.

Зв'язок познанського воєводи з Острогом не обмежився правом подавання до місцевих церков. Упродовж 1760-х – 1770-х він фігурує у належній

¹⁰³ Чи не вперше князем на Острозі він назвав себе ще в 1754 р., здається, вже після смерті батька. ВК РАН. – Teki Dworzaczka (Grodzkie i ziemskie – Kościan – Inskyrpcje, Nr 10224, r. 1754 р.) [Електронний ресурс, режим доступу: <http://teki.bkpan.poznan.pl/search.php?section=2&single=1&fileno=19&page=510> (Відвідано 9 грудня 2020 р.)]. З таким титулом він зустрічається у, принаймні, відомих нам документах з початку 1768 р. (ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека 138, арк. 26).

¹⁰⁴ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 67; *Bergerówna J.* Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach... – S. 336.

¹⁰⁵ *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga... – S. 156; *Близняк М.* Метрична книга острозького новоміського Свято-Воскресенського храму як джерело з історії Острога XVIII ст. // Актуальні питання культурології. Альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2010. – С. 15; *Лазорак Б.* «Оуставы братскія съ послушаніємъ должнымъ хранили имамъ»: друкований статут Братства Воскресіння Христового в Острозі (1760) // Острозька давнина. – Остріп, 2013. – Вип. 2. – С. 189.

¹⁰⁶ *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga... – S. 156.

¹⁰⁷ Зі старого волинського літопису. *Annus Domini 1773. Przybycie proboszcza nowego* // Волянин з Волині=Wołanie z Wołynia. – 1997. – Ч. (3) 16. – Травень-червень. – С. 43; ANK. – Archiwum Sanguszków, rękopis 1031, s. 347.

¹⁰⁸ ANK. – Archiwum Sanguszków, rękopis 1031, s. 355.

йому за правом спадщини частині Острога як орендар. Про один із контрактів між ним і довічною господинею згадує ковельський староста в листі до вдови князя Яна-Каєтана від 22 лютого 1767 р. з Підкаменя¹⁰⁹. Не виключено, що саме з цією домовленістю пов'язане ув'язання князя Антонія-Барнаби в половину Острога, записане 25 січня 1766 р. до книг Луцького гродського суду¹¹⁰. 17 серпня 1769 р., перебуваючи в Аннополі, княгиня Анна та князь Антоній-Барнаба уклали черговий контракт на трирічну оренду половини Острога¹¹¹. За три роки вони продовжили дію попередньої угоди на такий же термін (документ оформлений в Острозі 1 травня 1772 р.). Вартість операції склала 36 468 злотих¹¹².

Після скасування в Речі Посполитій Товариства Ісуса (1774) познанський воєвода, маючи дозволи короля¹¹³, набув колишню острозьку езуїтську юридику та належні колегіуму села Мощаницю, Волосківці, Могиляни й Кургани¹¹⁴.

15 лютого 1781 р. у Львові між Анною з Сапіг та Димитром-Александром й Антонієм-Барнабою постала угода. Княгиня погоджувалася віддати довічне право на грошові суми й мастки чоловіка після того, як їй виплатять чотирирічний прибуток із цих господарств. Кошти потрібно було внести визначеного дня наступного року¹¹⁵. Брак історичних джерел, пов'язаних із цією домовленістю, заважає простежити розвиток подій – можливо, далі проєкту справа не просунулась.

Про своє право на частку від спадщини Яна-Каєтана заявили й Чацькі – спадкоємці першої дружини князя Тереси Вільгорської. Вони позивали довічну господиню частини Острога, а також князів Димитра-Александра й Антонія-Барнабу Яблоновських щодо певних грошових сум. 12 грудня 1777 р. з'явився вирок, згідно з яким Яблоновські мали виплатити їм 390 122 злотих. Для

¹⁰⁹ «Дружина моя просила вашу князівську милість добродійку в тамтому листі про ласку пустити нам в оренду село Князьсело (Kniaźsioło) із закінченням контракту пана Радзейовського. Сподіваючись на схожу прихильність до нас, яку виявила князю познанському воєводі, пустивши Остріг, після чого нехай мені годиться і зараз про ту ласку прохати» (*Bergerówna J. Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach...* – S. 359).

¹¹⁰ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 209, спр. 753, арк. 159.

¹¹¹ Там само. Певне, для княгині Яблоновської то був період фінансових труднощів. В одному з листів вона скаржилася: «Y moje wołyńskie statki oschły» (Лист Анни Яблоновської до Теофіли Сапіги «рано у неділю» 1769 р., без місця, ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека ХХІІ, спр. 3268, арк. 1).

¹¹² Там само. – Ф. 209, спр. 753, арк. 159.

¹¹³ Дозволи на придбання юридики й сіл колишнього колегіуму видано 29 листопада та 1 серпня 1774 р. (AGAD. – *Metryka Koronna. – Księgi spraw publicznych*, sygn. 54, k. 19-21, 171 v.-173; Sigillata, sygn. 32, k. 315; *Lukaszewicz J. Historia szkół w Koronie i w Wielkim księstwie Litewskiem od najdawniejszych czasów aż do roku 1794.* – Poznań, 1850. – Т. 2. – S. 209-210).

¹¹⁴ Порів.: Державний історико-культурний заповідник м. Острога. – Відділ фондів (далі скорочення: ДІКЗО. – ВФ). – КН 4437 / VI P 795, с. 50 (ревізька казка м. Острога, 1795 р.).

¹¹⁵ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 49-50. Див. також: Там само. – Ф. 141 [Зібрання Александра Чоловського], оп. 2, спр. 250, арк. 140-141 зв.

того, щоб компенсувати борг, Анна Сапіжанка 14 березня 1778 р. заставила коронному підчашому Феліксу Чацькому половину Острога¹¹⁶. Схоже, що й після цього стосунки між контрагентами не стали безхмарними. 27 липня 1784 р. і 9 червня 1787 р. від брацлавської воєводиної до книг Кременецького гродського суду заносили заяви проти коронного підчашого¹¹⁷. Нарешті, 14 січня 1792 р. у книги Луцького земського суду записали споряджений в Любартові компромісарський декрет між сторонами, що сперечалися, та, як зазначалося, деякими іншими особами¹¹⁸. На жаль, лаконічні регестові згадки не дозволяють уявити суть проблем.

Згодом Фелікс Чацький передав своє право на заставлені маєткові комплекси Проту Потоцькому¹¹⁹. Разом із тим, у джерелах згадуються якісь фінансові розрахунки між Яблоновською і Потоцьким¹²⁰, котрі, можливо, стосувались Острога.

Невдовзі Потоцький спустив право на заставлений маєток белзькому земському регенту Томашеві Закашевському¹²¹. Відповідний документ уписали до книг Заславського гроду 13 липня 1793 р.¹²² Однак на кінець того ж року Остріг, здається, все ще перебував у розпорядженні Потоцького¹²³. З інших джерел знаємо, що Закашевський держав Остріг у трирічній заставі від 1795 р. Хто саме надав йому таке право – поки невідомо¹²⁴. Набагато пізніше, уже після смерті княгині Яблоновської, Острозький земський суд визнав Томаша Закашевського властивим господарем («za przyzwoitego posiadacza») половини Острога й Вілійського ключа¹²⁵.

¹¹⁶ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 91, спр. 178, ч. 9, арк. 13; ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 67. 1778 р. Чацькі взяли в заставу й Вілійський ключ (Там само. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 76). Порів.: *Bergerówna J. Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach...* – S. 356. Заставний контракт між Яблоновською й Чацьким на половину міста Острога облятовано в Луцькому гроді аж 7 жовтня 1784 року (Там само. – Арк. 111).

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ Там само.

¹¹⁹ Там само. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 66 зв.-67.

¹²⁰ 11 липня 1792 р. Потоцький записав Яблоновській 28 436 злотих і 6 грошів. Того самого дня Потоцький видав на користь Яблоновської ще чотири документи на 50 тисяч злотих кожен. А 18 квітня 1795 р. у Волинському гроді від імені княгині представили заяву щодо її інтересів із паном Протом (ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 111 зв. Порів.: *Mądzik M. Powstanie i pierwsze lata działalności kompanii czarnomorskiej (1782 – 1785) // Rocznik Lubelski. – 1979. – Т. 21. – S. 89, przym. 99.*

¹²¹ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 122 зв., 124; ДКЗО. – ВФ. – КН 4437 / VI Р 795, с. 28.

¹²² ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 111.

¹²³ М. Мондзік у згаданій вище статті покликається на справу, що зберігається у варшавському Головному архіві давніх актів у фонді Банкової комісії. Архівний опис цього фонду показує, що зазначена справа (sygn. III/3) датована 10 грудня 1793 р. [Електронний ресурс, режим доступу: <http://www.agad.gov.pl/pomoce/kombank18.xml> (відвідано: 3 грудня 2020 р.)].

¹²⁴ ДКЗО. – ВФ. – КН 4437 / VI Р 795, с. 28.

¹²⁵ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 66 зв.-67 (Вирок Острозького земського суду датований 4 березня 1800 р.; засідання інстанції проходило в

З кінця 70-х років XVIII ст. Остріг перетворився для Яблоновських неначе на міраж у пустелі – місто їм і належало, й не належало. Брацлавська воєводина, краківський каштелян, а також ковельські староста й старостичі навідувалися сюди, швидше за все, нечасто. Сама жінка принаймні кілька разів була в Острозі протягом 1790-1800 рр. Звідси вийшли її листи, датовані 10 липня (?)¹²⁶ і 18 липня 1795 р.¹²⁷, 19 січня 1800 р.¹²⁸ Про її ймовірне перебування в місті навесні 1779-го опосередковано свідчить послання від 14 березня цього року¹²⁹.

У щойно згаданому листі від 19 січня 1800 р. до зведеної рідної сестри, княгині Теофілі з Яблоновських Сапіги, вдова брацлавського воєводи написала: «Я вже тут, моя люба сестричко, з важким кашлем волочуся додому»¹³⁰. З Острога жінка вирушила до сусіднього, хоч і не зовсім близького, Берездова. Чергове послання до сестри закінчилося коротенькою фразою: «Від [часу] мого прибуття слабую на дивний катар»¹³¹. Тут же, у Берездові, княгиня Анна й попрощалася зі світом. Сталося це 7 лютого 1800 р., про що свідчив запис у метричній книзі місцевої римо-католицької парафії¹³². Тіло небіжчиці певний час залишалося в Берездові¹³³. Швидше за все, воно спочивало в підземеллях костелу Непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії

тутешньому капуцинському монастирі). Після смерті княгині Анни Яблоновської белзький регент Томаш Закашевський 7 травня 1801 р. позивав у Люблінському трибуналі її спадкоємців про борг в розмірі 18 492 злотих (ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 122 зв., 124).

¹²⁶ Лист Анни Яблоновської до Теофілі Сапіги від 10 липня (?) 1795 р. з Острога (Там само. – Ф. 103, оп. 1, тека XXXII, спр. 5537, арк. 1).

¹²⁷ Лист Анни Яблоновської до Теофілі Сапіги від 18 липня 1795 р. з Острога (Там само. – Ф. 103, оп. 1, тека XXXII, спр. 5539, арк. 1).

¹²⁸ Лист Анни Яблоновської до Теофілі Сапіги від 19 січня 1800 р. з Острога (Там само. – Ф. 103, оп. 1, тека XXVII, спр. 4364, арк. 1).

¹²⁹ Лист Анни Яблоновської до Теофілі Сапіги від 10 березня 1779 р. з Острога (?) (Там само. – Ф. 103, оп. 1, тека XXVI, спр. 4268, арк. 1).

¹³⁰ Лист Анни Яблоновської до Теофілі Сапіги від 19 січня 1800 р. з Острога (Там само. – Ф. 103, оп. 1, тека XXVII, спр. 4364, арк. 1).

¹³¹ Лист Анни Яблоновської до Теофілі Сапіги від 29 січня 1800 р. з Берездова (Там само. – Ф. 103, оп. 1, тека XXVII, спр. 4365, арк. 1).

¹³² За іншим джерелами, княгиня Яблоновська померла або 8 лютого 1800 р. (BJ. – Rękopis 6567 IV, k. 14; [Gizycki J. M.] Spis ważniejszych miejscowości w powiecie Starokonstantynowskim na Wołyniu. – Stary Konstantynów, 1910. – S. 649), або 3 березня 1800 р. (Rostafiński J. Księżna wojewodzina braclawska jako przyrodniczka. – Kraków, 1916. – S. 23).

¹³³ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 60 зв., 75 (а), 83 зв. В історіографії дотепер стверджувалося, що княгиня померла або в *Остпозі* (Berger-Mayerowa J. Jabłonowska z Sapiehów Anna Paulina // PSB. – T. 10. – S. 212; Mierzwiński H. Księżna Anna Paulina z Sapiehów Jabłonowska... – S. 218), або в *Семятичах* ([Gizycki J. M.] Spis ważniejszych miejscowości... – S. 649). Ян-Марек Гіжицький теж щось знав про поховання княгині Яблоновської в Берездові, але висловив це у неймовірній фразі: «8 лютого 1800 р. в Семятичах скінчила життя, похована в Берездові» ([Gizycki J. M.] Spis ważniejszych miejscowości... – S. 649).

ордену маріанів. Відомо, що цей храм, який слугував і за парафіяльний, фундував Ян-Кастан Яблоновський¹³⁴.

Урочисте поховання тлінків княгині затягувалося. Сестра покійної з цього приводу писала: «На спадщину нещасної моєї сестри кинулися, як голодні хижі птахи, а ховати її, схоже, доведеться мені, бо всі від тієї християнської послуги бокують, і навіть крадуть її власні речі, призначені для оплати цієї справи»¹³⁵. Про затримку акту останньої шани йдеться ще навіть у документі, спорядженому 28 квітня 1800 р. З нього довідуємося, що рішення про відтермінування «погребу» приймав родич небіжчиці князь Францішек Сапіга¹³⁶. Відтак, хто, коли й за яких обставин перевіз тлінки Анни Сапіжанки до підземель Острозького парафіяльного костелу¹³⁷ й чому саме сюди – поки що залишається загадкою.

Епілог. Князь Дмитр-Александр Яблоновський не дочекався можливості стати повноправним володарем своєї спадкової частки. Він попрощався з життям у 1788 р.¹³⁸ Разом із уже краківським каштеляном Антонієм-Барнабою в «колективну чергу» стали його двоюрідні брати – ковельські старостичі. Ревізька казка Острога 1795 р. серед дідичних власників міста називає тільки двох із них – **Юзефа** та **Станіслава**¹³⁹, хоча нащадків чоловічої статі у Дмитра-Александра було більше¹⁴⁰. Невдовзі за межу вічності ступив й Антоній-Барнаба Яблоновський († 1799)¹⁴¹.

Чи з огляду на родинні домовленості, чи з інших причин власником спадкової частини Острога після смерті княгині Яблоновської став інший син ковельського старости – князь **Кароль Яблоновський**. Завдяки вправності та статкам він спромігся зосередити під своїм «берлом» більшу частину Острога¹⁴²,

¹³⁴ Державний архів Житомирської області. – Ф. 178 [Луцько-Житомирська римокатолицька духовна консисторія], оп. 51, спр. 17, арк. 1, 12-12 зв. Дякую колезі Ігорю Тесленку за вказівку на це історичне джерело.

¹³⁵ Лист Теофілі Сапіги до N Сарницького від 19 березня 1800 р. з Теофільполя (!) (ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 103, оп. 1, тека XXVII, спр. 4366, арк. 1).

¹³⁶ Там само. – Ф. 103, оп. 1, тека 129, арк. 75 (а).

¹³⁷ Станіслав Кардашевич писав, що тлінки княгині перебували у крипті під Рожанцевою каплицею, у труні на підвищенні (*Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga... – S. 181*). Їх місцезнаходження у підземеллях Острозького костелу ствердив на початку XX ст. і тутешній кс. пробощ Юзеф Пташинський. Про автентичність поховання, за його словами, свідчили відповідні написи (*Bergerówna J. Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach... – S. 38-39*). Нині в каплиці Божої Матері при Острозькому парафіяльному костелі є її сучасна епітафія (*ks. Kowalów W. J. Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. – Biały Dunajec-Ostróg, 2001. – S. 39*).

¹³⁸ *Dworzaczek W. Genealogia. Tablice. – Tabl. 154.*

¹³⁹ ДІКЗО. – ВФ. – КН 4437 / VI P 795, с. 28.

¹⁴⁰ *Dworzaczek W. Genealogia. Tablice. – Tabl. 154.*

¹⁴¹ *Ibidem.*

¹⁴² Державний архів Рівненської області (далі скорочення: ДАРО). – Ф. 22 [Острозький повітовий суд], оп. 4, спр. 48; *Вихованець Т. Матеріали з історичної топографії Острога... – С. 228-229, 243.*

в тому числі, очевидно, й поезуїтську юридику, котру свого часу набув князь Антоній-Барнаба¹⁴³. Станіслав Кардашевич стверджував, що 22 березня 1802 р. князя Кароля Яблоновського ув'язали в усе місто (певне, за винятком деяких передмість і території, що підпадала повітовій юрисдикції. – Т.В.)¹⁴⁴.

Після смерті цього Яблоновського (1841) місто обійняв його син від першої дружини, Теклі Чацької – також **Кароль**. Ступивши до інших світів у 1853 р.¹⁴⁵, він залишив єдиного нащадка – **Артура**¹⁴⁶. Щоправда, по батьковій кончині спадкоємець зайшов у стан невиліковної тихої втрати розуму. Він мешкав у знаному закладі для несамовитих неподалік Дрездена¹⁴⁷. Корецьким маєтком князя Артура Яблоновського заопікувалися кривні по материнській лінії¹⁴⁸, а Остріг та ще деякі володіння потрапили під нагляд родини Яблоновських, що мешкала в Галичині¹⁴⁹.

Юзеф Дунін-Карвицький, розповідаючи про невітні справи Артура, до речі – товариша його дитячих років, додав: «Незрозумілим мені чином князь Яблоновський після тривалих і складних кверенд отримав у Правлячому Сенаті дозвіл продати саме лиш місто з прилеглистями, бо ж тільки тій найвищій державній інституції належить право відчуження маєтків, що належать несамовитим, котрих державний цивільний кодекс прирівнює до малолітніх»¹⁵⁰. Ким був цей неназваний на ім'я князь Яблоновський?

Серед історичних джерел та матеріалів, зібраних Сигізмундом Любою-Радзимінським, зберігається рукопис унікальної за ідеєю та призначенням історичної праці під назвою «Tablica, wykazująca przejście przez różne rody dwu dzielnic Ostrogskich – ordynackiej i dziedzicznej przez 232 lat do połączenia w Domu Kss. Jabłonowskich» (2 пол. XIX ст.). Її підготував Леон Божаволя-Романовський – юрист і архівіст князів Сангушків. Вона має вигляд чималої схеми, на якій виписано почерговість у спадкуванні двох різних частин Острога – дідичної та ординатської. Праця містить неточності, проте будить щиру симпатію й повагу до її ерудованого автора. Найбільш сенсаційним у нашому випадку є те, що вона закінчується персоною князя **Кароля Яблоновського** (1807-1885) – сина князя Людвика й Кароліни з Войнів.

¹⁴³ У його власності ця дільниця міста перебувала ще 1795 р. (ДІКЗО. – ВФ. – КН 4437 / VI Р 795, с. 28). Відомо, що частину поезуїтської юридики Кароль Яблоновський придбав 27 липня 1801 року (ДАРО. – Ф. 22, оп. 4, спр. 48, арк. 22). Див. також: ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 9, спр. 2546, арк. 40.

¹⁴⁴ *Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga... – S. 244.*

¹⁴⁵ За іншим джерелами – 1850-го (*Zychliński T. Złota księga szlachty polskiej. – Poznań, 1881. – Rocznik 3. – S. 99*) чи 1855-го року (ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 91, спр. 181, ч. 3, арк. 392).

¹⁴⁶ *Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga... – S. 244.*

¹⁴⁷ [*Dunin-Karwicki J.*] Wspomnienia Wołyniaka. – Lwów, 1897. – S. 34.

¹⁴⁸ Див.: ANK. – Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 844.

¹⁴⁹ [*Dunin-Karwicki J.*] Wspomnienia Wołyniaka. – S. 34. *Ejusdem.* Wędrówka od źródeł do ujścia Horynia. – Biały Dunajec-Ostróg, 2007. – S. 86-87.

¹⁵⁰ *Ibidem.* – S. 34-35.

Князь Кароль володів низкою маєтків у Галичині, входив до австрійської Державної Ради. Через невдалі інвестиції й марнотратне життя відчував фінансові труднощі. Чи то не про нього говорив Ю. Дунін-Карвицький? Чи не він, бува, замовив через Сангушків у Божаволя-Романовського «тривалу і складну», колосальну дослідницьку працю, щоб умотивувати свої претензії на одержання у спадок міста Острога та принагідно покращити матеріальний стан? Здається, так і є. Тим більше, що князеві Артурові Яблоновському він доводився троюрідним братом і на схемі одразу після несамовитого далекого родича позначений як... «нинішній спадкоємець»!¹⁵¹

Під опікою «галицьких» Яблоновських Остріг перебував доти, доки його у 1875 р. не придбав статс-секретар Сергій Александрович Танєєв¹⁵². У 1880 р. імперський чиновник вигідно продав місто Департаменту уділів¹⁵³ – присутственному місцю Міністерства імператорського двору. Ця подія поставила крапку у майже двохсотлітній епосі господарювання Яблоновських в Острозі.

¹⁵¹ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – ВР. – Ф. 91, спр. 181, ч. 3, арк. 392 (рукопис праці); *Żychliński T.* Złota księga szlachty polskiej. – Rocznik 3. – S. 99-100; Jablonowski, Karol Fürst / Republik Österreich Parlament [Електронний ресурс, режим доступу: https://www.parlament.gv.at/WWER/PARL/J1848/Jablonowski_1.shtml (відвідано: 3 грудня 2020 р.)]; Leon Bożawola-Romanowski (Nekrolog) // Biblioteka Warszawska. – 1883. – Т. 1. – З. 1. – Og. zb. t. 169. – S. 320; *Берковський В.* Романовський Леон // Енциклопедія історії України. – Київ, 2012. – Т. 9. – С. 284; *Вихованець Т.* Леона Божаволя-Романовського щодо поводження із позиченими книжками «Zarowyedź» (1842) // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2018. – Вип. 10. – С. 245-254.

¹⁵² [Dunin-Karwicki J.] Wspomnienia Wołyniaka. – S. 35; *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga... – S. 91; Танєєв Сергей Александрович // Русский биографический словарь. – Санкт-Петербург, 1912. – Т. 20. – С. 290-291.

¹⁵³ [Dunin-Karwicki J.] Wspomnienia Wołyniaka. – S. 35.